

# Gränsen mellan manligt och kvinnligt språk

Hur svenskheten byggdes på språklig sexualskräck

Mats Malm, universitetslektor i litteraturvetenskap

Om man hör någon tala om ”kvinnligt språk” i dag, förknippar man det förmodligen med fördomar om svaghet och bräcklighet. Men längre tillbaka i tiden kunde det kvinnliga vara mer hotfullt, och det allra största hotet kunde vara att förknippas med det kvinnliga. När Sverige hade sin politiska storhetstid på 1600-talet och man ansträngde sig att etablera svenskan som ett kulturspråk på nivå med de stora europeiska språken, då handlade det inte bara om nationella gränser utan också om gränsen mellan manligt och kvinnligt språk.

I antiken var språket betydligt viktigare i undervisningen än det är idag. Retoriken, vältalighetens konst, ansågs som grunden för det mesta man gjorde i samhället. En politiker, jurist, eller historiker måste först och främst kunna övertyga med hjälp av språket: utan vältalighet kunde de inte utöva sina yrken. Retoriken hade utvecklats i Grekland och hade en central position i Rom. Den har också levt kvar i den europeiska tradition, och började egentligen inte förlora sin position förrän mot slutet av 1700-talet.

Om mottagarna skall få intresse för det en talare eller poet säger, måste ju språket vara njutbart. Så retoriken beskriver alla tänkbara stilgrepp som kan fångla åhörarna. Men om en talare skall kunna övertyga, måste han (man utgick från att det var en man) också väcka förtroende. Det är där problemet uppstår, för om en talare hade för njutbart språk kunde han uppfattas som lättsinnig och till och med osedlig. Och då väckte han inte förtroende utan kritik i stället. Var gick då gränsen mellan moraliskt och omoraliskt språk? Ja, den blev identisk med gränsen mellan manligt och kvinnligt. Språket uppfattades som en spegling av talarens karaktär, och allt offentligt var exklusivt manliga göromål. Att man gjorde det manliga till ideal förvånar kanske inte, men definitionen av manligt respektive

kvinnligt var lite annorlunda än vi är vana vid. Det kvinnliga kunde definieras som svagt och hjälplöst, men oftare såg man det som starkt och hotfullt, och liderligt. Det manliga idealet var kraftfullhet, dygd och kyskhet, och den kvinnliga motbilden var också kraftfull men lastbar och farlig. Medryckande rytmer, sinnliga lekar med språkljuden, affekterat tonläge: allt sådant var frestande och liderligt. Moral var manligt, och moraliskt språk skulle vara dygdigt och rent. Ett vanligt skällsord var *effeminatus*: 'förkvinnligad'. Den som var förkvinnligad ägnade sig åt lastbara utsvävningar, både fysiska och språkliga. Den kanske allra mest inflytelsesrika retorikern, Quintilianus, levde århundradet efter Kristus och menade att det liderliga språket var farligt, för det kunde fördärva de unga: Skolpojarna "får inte fångas av nutidens lustfyllda blomster och förledas av depraverad begärlighet." För pojkarna skulle ju fostras till män, och språket har kön precis som människorna. Språket får till och med kropp när Quintilianus beskriver den dåliga och den goda värtaligheten:

Friska kroppar, stärkta av gott blodomlopp och övning, får av det som ger dem styrka också sitt utseende. De har sund färg, är fasta och har framträdande muskler. Men om man polerar, förställer och smyckar dem på kvinnligt vis blir de, genom själva omsorgen som lagts på utseendet, motbjudande. En passande och nobel utstyrsel ger människor auktoritet [...] men en feminin och överdådig utstyrsel pryder inte kroppen, däremot avslöjar den sinnet. På samma sätt förkvinnligar den skinande och färgstarka *elocutio* själva sakerna som kläs i denna dräkt av ord. [...] Man skall gripa sig an *eloquentia* med större mod. Om hon är sund i hela kroppen, kommer hon inte att tycka att hon behöver bekymra sig om att putsa naglarna och sätta upp håret.

Språket beskrivs alltså som två kvinnor. *Elocutio* är den språkliga försköningen som kan drivas alltför långt, det njutbara språket som blir liderligt och förledande. *Eloquentia* är värtaligheten i stort, inte bara vackra formuleringar utan också tankereda, goda argument och samhällsnytta. Vid sidan av den sminkade och dekorerade *Elocutio* och den sunda, oprydd *Eloquentia* har vi en manlig kropp, en muskulös atlet som är talaren själv – om han inte utsätts för det liderliga språket *Elocutio*. Språket *smittar*, den hedervärde mannen riskerar att bli förvandlad till en kastrat:

Talarnas försyndelse är inte annorlunda än slavhandlarnas, då de gör pojcars utseende mer lockande genom att skära ut deras manlighet. För liksom de menar att kraft, muskler och framför allt skägg och annat som naturen skänkt just till männen inte är till prydnad, och de gör det mjukt som skulle bli kraftfullt om det inte hindrades – så döljer vi talets manliga gestalt och kraften att tala koncist och kraftfullt under den sköna stilens hud, och vi menar att så länge det är behagligt och polerat är det oväsentligt om det kan göra sig gällande. Men jag ser till naturen och tycker att vilken man som helst är vackrare än en eunuck. Försynen kan inte vara så likgiltig mot sitt verk att svaghet skall påträffas bland de främsta [egenskaperna], och jag tror inte att det som är ett monster när det föds kan göras vackert med knivens hjälp. Det förkvinnlige könets lögn hjälper lustan, men dåliga seder kommer aldrig att få sådan överhöghet att det extravaganta som åstadkoms blir något gott.

Inte bara sexualskräck, men till och med kastrationsångest skapar en rädsla för det sensuella språket. Samtidigt vet vi ju att vi uppskattar det njutbara språket. Det västerländska arvet har med sig en stark ambivalens inför språkets skönhet, för hur skall man veta var gränsen går mellan manligt och kvinnligt språk? Alla har olika syn på var gränsen går, men alla vet att den finns, och de flesta är rädda att bli förknippade med det kvinnliga, som är det liderliga.

### *Svenskan och moralen*

Föreställningen lever kvar på 1500- och 1600-talen, och slår igenom starkt i Sverige när man vill rycka upp svenskan till ett stort och gångbart språk. Nu utvecklas gränsen mellan manligt och kvinnligt språk till en politisk och nationell gränslinje, för svenskan blir identifierad med det goda språket och de sydländska språken beskrivs som det liderliga språket. Centralgestalten Georg Stiernhielm, som brukar kallas ”den svenska skaldekunstens fader”, var den som mest bemödade sig om att upprätta en svensk poesi. I hans stora dolt *Hercules*, som trycktes 1658, möter ju Hercules fru Lusta och fru Dygd. Självklart är *Hercules* en moralisk förmaning till svenska ungdomar, men i själva verket är det inte bara moral utan också språk som förkroppsligas i de två kvinnogestalterna.

Nuförtiden minns man helst *Hercules* för den mustiga, levande skildringen, men för Stiernhielm var det nog det ”mustiga” som var den dåliga

moralen. När Hercules först får höra fru Lustas beskrivning av den breda vägens fröjder och sedan fru Dygds förklaring varför den smala vägen ändå är bäst, ligger ju ”musten” nästan helt hos fru Lusta. Det är hon som målar upp kroppsliga njutningar så att det vattnas i munnen, och hon som beskriver det underbara landskap som är ägnat för välmående. Fru Dygds uppgift blir att förklara varför man skall leva torftigt och avstå allt det där, och hennes enda argument är egentligen att moralen vinner i längden, långt bortom Lustas lockande *nu*.

Beskrivningen av damerna själva följer mönstret. Fru Dygd är enkelt klädd och gör en rätt slät figur. Fru Lusta däremot kräver omsorgsfull beskrivning, utstyrd som hon är i mångfärgade kläder:

glimmand' i pärlor och gull; och gnistrand' i dyrbare stenar;  
skön av anlete; men (som syntes) sminkad, och färgad;  
som en driva snövit, med rosenfärgade kinner;  
käckögd, djärv utav uppsyn; av hull var hon fyllig och frodig,  
gullgulblänkandes hår, bekrönt med roser i pärlor.

Fru Lusta speglas i sina tre döttrar Kättja, Lättja och Flättja (flärd). Kättja, sägs det, liknar sin mor. Lättja är lat och ovårdad. Sista dottern Flättja liknar faktiskt också mamma Lusta:

Hon var klädd uppå fransk, där-å allt var brokot och krokot;  
ringat, och slingat i kors; med fransar i lyckjor, och nyckjor,  
pappat, och knappat i längd, och i bredd; med spitsar, och litsor  
runt omkring, och i ring, alamode, beflittrat, och splittrat.

Fru Dygd, däremot, är enkel och prydlig. Hon frossar inte i något utom ära och hederligt arbete (solbränna var en gång markören för enkla omständigheter):

Hon var sedig uti sin gång, och vyrdig af anseend,  
viktig i later, full med allvar, och ärlig av uppsyn,  
brun under ögon', och bränd av solsken, mager av hulle;  
renlig i dräkt, snövit, af silverblänkande klädnad,  
slätt och rätt, och skär, på det ärlige gamle maneret.

Dygd och last har inte bara fått visuell gestalt utan också ljudkropp: språkljuden beskriver damerna lika väl som ordens innehåll. Lusta och hennes döttrar dansar fram i kråmande, trippande rytmer med ljudlikheter som

motsvarar pyntet de har på sig och ljusa korta stavelser som framhäver deras flyktiga karaktär. Dygden, å andra sidan, skrider fram majestätiskt och lugnt med långsamma takter och mindre språkliga prydnader: precis så som språkets kvinnliga gestalter i den antika retoriken.

I *Hercules* är det främst moralen som förkroppsligas, men i ett förord som Stiernhielm skriver till en ordbok 15 år tidigare är det språket självt som får kropp. Det intressanta är att här beskrivs Svenskan på samma sätt som fru Dygd, medan andra språk beskrivs i överensstämmelse med den odygdiga fru Lusta och hennes döttrar. Stiernhielm ondgör sig över att svenskar hellre talar franska eller italienska än svenska. De sydländska språken kan förstås vara bra ibland, ”allenast att man icke högre håller en smyckad tärna än frun oborstad och oflätad”. Svenskan är alltså vanvårdad, och anses därför enkel och fattig. Hur skulle då Svenskan se ut om hon vårdades? Jo, som fru Dygd: ”den högvördeliga matronan kunde komma till och hållas vid sin ärliga skrud”. Men eftersom nu ingen bryr sig om Svenskan, är hon trasig och har inte ens kläder/ord så att det räcker till att skyla henne. Hon blir alltför lik Lättja, men det är inte hennes fel utan svenskanas. De föredrar sydländskorna, liksom Flättja klädda ”uppå fransk”:

Däremot fira vi och göra stor högtid av fransösk, spansk och italiensk, likasom rika av myckla ord och ordegendomar, härliga av prång, glimmande av fagerlek och flödande av socker och sötma.

De sydländska tärnorna, ”desse unge damer”, är utstyrda på samma sätt som Flättja, Kättja och Lusta, men här består dräkten i språkliga koketterier: flärd och kättja i språket alltså. Och inte nog med att man glömmer Svenskan för dem: när hon har försummats så till den grad att hon inte har kläder nog, lånar man henne av tärnornas koketta utstyrsel (blandar utländska ord i svenskan).

Men hur väl det står och tämer en till ålders kommen allvarsam fru som kläder sig efter gamla dräkten att hon behänger sig här med ett, och där med annat sönderhackat, fransat, krusat, guldbrämat, allamodiskt plagg: det se och le vi åt alla dagar.

Annat än löjlig kan inte fru Dygd bli om man klär ut henne i fru Lustas, Kättjas och Flättjas prål. I tingens urtillstånd är fru Dygd ”slätt och rätt, och skiär, på det ärlige gamle maneret” och på precis samma sätt är Svenskan enkel och ren på det gamla hederliga sättet.

Stiernhielm är nu den som ställt sig frågan ”hur den högvördeliga matronan kunde komma till och hållas vid sin ärliga skrud”, precis som han är den som framställt valet mellan dygdens smala stig och lastens breda väg. Han beger sig därför in i Svea- och Göta måles fatebur, svenska språkets förråd, och letar fram gamla ord som kommit ur bruk, putsar upp dem och nylanserar dem i den svenska kulturen. Det projektet styr både *Hercules* och ordboken, och gör det klart för oss att språk är en fråga om moral. För det är inte bara Lustas, Kättjas och Flättjas gestalter och det de beskriver som är lastbara: språket självt riskerar att bli osedligt när det används till sinnlig beskrivning och njutningsfullt ornamenterad ordmusik. Det är språket som förför, därför är det i hög grad den språkliga framställningen fru Dygd varnar Hercules för när hon själv kortfattat presenterat de förfärliga konsekvenserna av Lustas lockande scenario:

Vakta, min vän, se till, se denne blir ändan å fröjden,  
som dig denne [Lusta] så skönt avmålar, och bildar i sinnet!

Just som fru Lusta målar upp fröjderna för Hercules inre syn är hon själv Stiernhielms frestande målning för läsarens fantasi – och Stiernhielm ser till att fru Dygd får motbevisa henne. Språkets förmåga att frammana inbillningens fantombilder är ett grundläggande hot mot moralen och det sunda förnuftet. Den njutbara och lockande framställningen förknippas både av fru Dygd och av Stiernhielm med lasten. Men det liderliga språket har också blivit liktydigt med de sydländska språken: de katolska språken. För vid den här tiden beskriver sig Sverige som religionens räddning: härifrån norr sprider sig det evangeliska ljuset över Europa, bara de katolska länderna längst ner i söder är täckta av dunkel. Gränsen mellan manligt och kvinnligt språk har inte bara blivit en gräns mellan Sverige och de sydländska språken, utan smält samman med gränsen mellan protestantism och katolicism.

Fru Dygd och Svenskan är alltså identiska med varandra, och med antikens goda vältalighet. Och precis som i antiken ställs de bredvid en ung muskulös atlet, Hercules, som riskerar att bli vanställd av det sminkade, vällustiga dåliga språket. Vad som kunde tilläggas är förstås att även om Dygden/Svenskan presenteras som kvinna, är det en uppenbart manhaftig kvinna. Hon saknar kvinnliga attribut, medan lasterna och de sydländska språken är karikatyrer av kvinnlighet. Sensmoralen är alltså inte bara att språk och nationalitet är moraliska, utan också att moral är manlig. Och att manligheten är svensk, förstås, för att sluta cirkeln.